

It is noted that the efficiency of heuristic learning depends on the integration of all components in the educational process and ensures the students' specialized competence, the development of creative abilities, skills of productive activity and reflexive skills.

The problem of formation of readiness of the senior pupils to the choice of profession is very important in modern conditions. The need for formation of professionally significant qualities of the students of specialized classes is caused by the rapid development of biological science, intellectualization of labor integration of Ukrainian education into the international educational space. The realization of the goals of biological science is possible through the use of heuristic learning, based on the main principle of heuristics – search, discovery, create a new one.

Productivity of heuristic learning is provided by: the students' motivation for productive activity; active involvement of the students in creative activity; the interrelatedness of the forms, methods, techniques, tools with the didactic principles of developmental education; use of heuristic methods, the system of heuristic tasks while studying biology; heuristic pedagogical support activity; systematic use of heuristic methods, techniques, forms that are organically combined with the traditional heuristic and mainstreaming situations.

The didactic possibilities of heuristic learning are to improve the efficiency of study, the formation of the cognitive motives, the strong system of knowledge, the students' specialized competence, the students' creative activity in the study of biology, providing independent creative obtaining, transformation and use of knowledge, the development of creative thinking, skills of productive activities, reflective skills and creative abilities.

The prospect of further studies is to improve the theoretical and methodological foundations of the heuristic teaching of biology in specialized classes.

Key words: *heuristics, heuristic learning, heuristic methods, teaching process, specialized classes.*

УДК 37.033:372.882

Г. Котлярчук

Інститут проблем виховання НАН України

ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ТА СТАРШОЇ ШКОЛИ ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОГО СПРИЙМАННЯ ПРИРОДИ ЯК ОСНОВИ ВИХОВАННЯ В НИХ ДБАЙЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті проаналізовано процес формування в учнів основної та старшої школи емоційно-ціннісного сприймання природи як основи виховання в них дбайливого ставлення до природи під час вивчення української літератури в загальноосвітній школі. Визначено, що ефективному досягненню поставленої мети сприяють завдання, спрямовані на активізацію емоційно-ціннісної складової пізнання зростаючої особистості природи за допомогою засобів художньої літератури, спеціально організовані бесіди й естетичні ситуації, хвилинки милування природою, фольклор.

Ключові слова: *емоційно-ціннісне сприймання природи, учні основної і старшої школи, дбайливе ставлення до природи, українська література, особистість.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства формування духовного світу гармонійно розвиненої особистості неможливе без виховання в неї дбайливого ставлення до природи. Оскільки процес становлення й розвитку людських ставлень зумовлений емоційними

переживаннями, які базуються на наявному в неї фонді потреб, мотивів і цінностей, то саме позитивні емоції зростаючої особистості є психологічним механізмом формування її активної природоохоронної позиції.

Саме тому формування емоційно-ціннісного сприймання довкілля учнями основної та старшої школи нами визначено як основа виховання в них дбайливого ставлення до природи, сутність якого полягає у трансформації внутрішніх емоційних реакцій особистості в зовнішні прояви позитивних і негативних емоційних ставлень до навколишнього середовища та його об'єктів.

Аналіз актуальних досліджень. Теоретична основа поняття «емоційно-ціннісне» відображена у філософській літературі (О. Василенко, О. Дробницький). Емоційно-ціннісна сфера зростаючої особистості у процесі екологічного виховання була предметом дослідження Г. Беленької, Г. Волошиної, Грошовенко, Г. Марочко, В. Маршицької, З. Плохій, О. Пруцакової, Г. Пустовіта, Н. Пустовіт, О. Колонькової, О. Лазебної, Т. Лайко, Л. Шаповал, Т. Юркової, які зазначали, що сприймання людиною природи є своєрідною проекцією тих ціннісних орієнтирів, які виробилися суспільством у процесі його культурного розвитку. У свою чергу, на важливості виховання в учнів емоційно-ціннісного сприймання довкілля наголошував В. Сухомлинський, який писав: «... якщо дитина виростила троянду для того, щоб милуватися її красою, якщо єдиною винагородою за її працю стала насолода красою та творіння цієї краси для щастя й радості іншої людини – вона не здатна на зло, підлість, цинізм, безсердечність» [5, 119].

Мета статті – проаналізувати процес формування в учнів основної та старшої школи емоційно-ціннісного сприймання природи як основи виховання в них дбайливого ставлення до природи під час вивчення української літератури в загальноосвітній школі.

Виклад основного матеріалу. Емоційно-ціннісне сприймання природи, за нашим визначенням, це особливий вид суб'єктивного сприймання особистістю навколишнього середовища, що базується на усвідомленні нею довкілля не тільки як матеріального середовища існування людства, але як духовного, живого, естетичного об'єкта емоційно-ціннісного пізнання.

Важливою умовою формування в учнів основної та старшої школи емоційно-ціннісного сприймання природи в процесі вивчення української літератури в загальноосвітній школі є, за нашими висновками, трансформація їхніх зовнішніх мотивів і стимулів до взаємодії з довкіллям у внутрішні природоохоронні мотиви та стимули, що сприятиме вихованню дбайливого ставлення до природи в підростаючого покоління, яке виявлятиметься в його подальшій самостійній природовідповідній діяльності без зовнішнього контролю.

Процес впливу на емоційно-ціннісну сферу учнів основної та старшої школи з метою виховання в них дбайливого ставлення до природи

складний і багатокомпонентний, тому ми вважаємо необхідною умовою його реалізації поетапне формування цієї якості з дотриманням взаємозалежних впливів її структури (інтересів, емоцій, потреб, мотивів, дій). Саме тому формування емоційно-ціннісного сприймання особистістю довкілля спрямовано на корекцію сили та глибини її емоцій, мотивів, внутрішніх установок у процесі вивчення української літератури з метою виховання дбайливого ставлення до природи.

Реалізуючи етап формування в учнів основної та старшої школи емоційно-ціннісного сприймання довкілля, нами визначалися завдання, спрямовані на активізацію емоційно-ціннісної складової пізнання зростаючою особистістю природи за допомогою засобів художньої літератури, і розвиток на цій основі особистісно-емоційних установок на взаємодію з нею та естетичне світосприйняття. Метою цих завдань було допомогти школярам повною мірою сприймати навчально-виховний матеріал, або ж, навпаки, зосередитися, мобілізувати свої внутрішні сили на досягненні поставленої мети. Використання вправ такого типу в процесі вивчення української літератури забезпечувало створення всіх необхідних умов для нагромадження зростаючою особистістю емоційно-естетичного досвіду спілкування з природою, викликало в неї потребу у взаємодії з довкіллям, пробуджувало пізнавальну активність і відчуття переживання за стан навколишнього середовища, почуття радості, піднесений настрій, бажання частіше переживати хвилини емоційного єднання з природою.

У свою чергу, як свідчать результати нашого дослідження, основою емоційно-ціннісного сприймання зростаючою особистістю природи та її окремих об'єктів є формування потреби естетичного сприймання навколишнього середовища за допомогою спеціально організованих бесід і естетичних ситуацій («Дивлюсь і відчуваю», «Прислухаюсь до звуків природи», «Милуюся нерукотворним дивом матінки-природи», «Краса, яка мене оточує»). Наприклад, уже перші уроки української літератури в 5 класі створюють умови для розвитку в учнів почуття прекрасного, сприяють розвитку в них естетичного сприймання природи як наслідок усвідомлення сутності усної народної творчості українців, у якій відображено красу довкілля. Розкриваючи тему першого розділу навчальної програми з української літератури для 5 класу «Світ фантазії, мудрості» «Міфи і легенди українців» ми провели з учнями бесіду, почавши її словами: «Давайте уявимо собі світ природи таким, яким уявляли його наші предки, і замислимося над тим, без яких природних об'єктів і явищ ми не змогли б жити» [3]. У процесі обговорення цієї теми п'ятикласники не лише здобули нові знання про фольклор українців, а й уявили природні об'єкти та явища як живі істоти, які народжуються та помирають, закохуються та одружуються, сплять і працюють тощо, та усвідомлювали, що під час взаємодії з ними треба бути максимально обережними, щоб жодним чином не завдати їм шкоди.

Важливим засобом впливу на емоційно-ціннісну сферу зростаючої особистості, як засвідчили результати нашого дослідження, було проведення в процесі вивчення української літератури евристичних бесід, які спонукали учнів основної старшої школи глибше осмислити довколишній світ, збагнути значення турботи про нього для подальшого існування людства, усвідомити цінність природи для самих себе. Такий вид роботи відзначався ефективністю за умови глибокого аналізу прочитаних творів, зокрема пейзажів, та їхньої ролі в розгортанні сюжету, а також детального обговорення біографії письменників. Зокрема, перед прочитанням художніх творів і під час знайомства учнів основної та старшої школи з біографіями авторів ми акцентували увагу на тому, що талановиті українські письменники не лише глибоко знають і вміють зобразити у своїх творах душу людини й таємниці людського життя, а також добре розуміють закони природи, з неймовірною любов'ю та трепетом описують її у своїй творчості, намагаючись викликати такі самі почуття в читача.

Підсумовуючи такі бесіди, ми пропонували учням основної та старшої школи дати відповіді на запитання: «Чи вміємо ми так помічати красу природи, як це зробив автор?», «Чи ставимося ми так до природи, як письменник?», «Чи здатні ми настільки усвідомити свій зв'язок із нею, щоб убезпечити довкілля від шкідливого впливу оточуючих?», «Що потрібно зробити, щоб люди перестали сприймати світ природи, лише як джерело забезпечення комфортного життя чи збагачення, а й навчилися усвідомлювати її, як найвищу цінність, без турботи, про яку є загроза зникненню життя взагалі?».

Обмірковуючи відповіді на поставлені запитання, учні основної та старшої школи переосмислювали свою взаємодію з навколишнім середовищем, намагалися знайти шляхи подолання місцевих екологічних проблем, переконувалися, що зміна їхнього прагматично-утилітарного типу ставлення до природи на дбайливий сприятиме усуненню вже наявних проблем найближчого довкілля й унеможливить виникнення нових надалі.

Одним з ефективних прийомів, який сприяє формуванню в учнів основної та старшої школи емоційно-ціннісного сприймання довкілля як основи виховання в них дбайливого ставлення до природи, ми вважаємо розроблені й адаптовані нами до особливостей процесу вивчення української літератури в загальноосвітній школі хвилинки милування природою (за виховною технологією Г. Тарасенко, адаптованою О. Грошовенко) [2; 1]. Під час таких хвилин в учнів основної та старшої школи накопичувався досвід емоційно-ціннісного сприймання пейзажів і описів представників рослинного та тваринного світу, майстерно описаних автором прочитаного художнього твору чи однокласниками, або ж у власних творчих роботах, й усвідомлення на цій основі самоцінності природи. Проведення таких хвилин, як засвідчили результати нашого дослідження, забезпечило організацію

безпосереднього контакту зростаючої особистості з красою навколишнього середовища та його об'єктів, навчало її милуватися красою довкілля, сприяло усвідомленню природи, як найбільшої прекрасної цінності людства, джерела задоволення естетичних потреб. Ефективне використання хвилинок милування природою сприяло вихованню в учнів основної та старшої школи любові до природи й посилювало їхню мотивацію дбайливо ставитися до неї.

Хвилинки милування природою в процесі вивчення української літератури як ефективний засіб формування в учнів основної та старшої школи емоційно-ціннісного сприймання довкілля викликали в них бажання здійснювати безпосередні індивідуальні природоохоронні справи, що знаходило відображення у творчих роботах учнів. Проведений нами аналіз написаних школярами творів і поезій засвідчив позитивні зміни в їхньому емоційно-ціннісному сприйманні довкілля, а також їхню здатність усвідомлювати себе невід'ємною частиною природи та ототожнювати себе з нею.

Під час проведення цього виду роботи в процесі вивчення української літератури нами було запропоновано учням основної та старшої школи здійснити уявні подорожі у світ чарівної природи, описаної автором прочитаного твору, та обговорити під час такої мандрівки власні емоції, почуття та враження. У свою чергу, художня демонстрація об'єктів довкілля (пейзажів, етюдів, поезій про природу) посилювала емоційний вплив природи на зростаючу особистість за допомогою актуалізації художніх компонентів уявних образів світу природи засобами літератури й мистецтва. Саме комплексне використання цих засобів у їх взаємодоповненні та взаємозв'язку допомагало учням основної та старшої школи краще пізнавати природні об'єкти, надавши їм суб'єктивних ознак.

Таким чином, під час проведення хвилинок милування природою у процесі вивчення української літератури учні основної та старшої школи мали змогу активно формувати власне естетичне світосприйняття й усвідомлювати, що естетичні ознаки та властивості навколишнього середовища мають доповнюватися розкриттям того, як їх сприймає людина, і, як результат, засвоювали основи дбайливого ставлення до навколишнього середовища та його об'єктів.

У контексті даного дослідження одним з українських фольклорних жанрів, який володіє значним виховним ефектом, нами було визначено народну казку. Оскільки вона за допомогою яскравих художніх образів, динамічного, жвавого сюжету, насиченого емоційного змісту здатна вплинути на світосприйняття читача, на формування його ставлення до навколишнього світу. У навчальну програму з української літератури 5–9 класів включено вивчення народних і авторських (літературних) казок, ефективне опрацювання яких у процесі проведення дослідження сприяло ефективному розвитку в учнів основної школи усвідомлення природи як найвищої цінності для людства й необхідності дбайливого ставлення до неї

та її об'єктів [4]. Проте використання казок як засобів впливу на емоційно-ціннісну сферу особистості, за нашими висновками, доцільне не лише в основній школі, а й у старшій, коли старшокласникам пропонується складати казки для учнів молодших класів чи вихованців дошкільних закладів. Виконуючи завдання такого типу, як засвідчили результати дослідження, учні основної та старшої школи самі глибоко переймалися питаннями природоохоронної роботи, фактично самовиховували в собі риси дбайливого господаря, який не шкодить довкіллю, а береже його.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Проведене нами дослідження засвідчило, що формування в учнів основної та старшої школи емоційно-ціннісного сприймання природи у процесі вивчення української літератури здійснюється ефективно за допомогою використання завдань, спрямованих на активізацію емоційно-ціннісної складової пізнання зростаючою особистістю природи засобами художньої літератури, спеціально організованих бесід і естетичних ситуацій, хвилинок милування природою, фольклору тощо. Ця стаття не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми, подальшого вивчення потребують форми й методи формування в учнів основної та старшої школи пізнавального інтересу до природи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грошовенко О. П. Формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі : дис. ... канд. наук : 13.00.07 / О. П. Грошовенко. – 2008. – 246 с.
2. Коваленко Л. Т. Українська література : підруч. для 5 класу загальноосвіт. навч. закладів / Л. Т. Коваленко. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2013. – 288 с.
3. Тарасенко Г. С. Дивосвіт: технологія естетико-екологічного виховання / Г. С. Тарасенко. – 2-ге вид. із змінами. – К. : Рута, 2000. – 208 с.
4. Українська література 5–12 класи: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів / за загальною редакцією Мовчан Р. В. – Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 206 с.
5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1981.

РЕЗЮМЕ

Котлярчук Г. Формирование у учеников основной и старшей школы эмоционально-ценностного восприятия природы как основы воспитания у них заботливого отношения к природе в процессе изучения украинской литературы.

В статье проанализирован процесс формирования у учеников основной и старшей школы эмоционально-ценностного восприятия природы как основы воспитания у них заботливого отношения к природе во время изучения украинской литературы в общеобразовательной школе. Определено, что эффективному достижению поставленной цели способствуют задания, направленные на активизацию эмоционально-ценностной составляющей познания растущей личностью природы с помощью средств художественной литературы, специально организованные беседы и эстетические ситуации, минутки любования природой, фольклор.

Ключевые слова: эмоционально-ценностное восприятие природы, ученики основной и старшей школы, заботливое отношение к природе, украинская литература, личность.

SUMMARY

Kotliarchuk H. Formation of the emotionally-valued perception of nature as the basis for students education of careful attitude toward nature at basic and secondary school in the process of studying Ukrainian literature.

We have set the forming of the emotionally-valued perception of the environment by the students of basic and secondary school as a main component of methodology in education of careful attitude toward nature. The essence of this component is the transformation of internal emotional reactions in the external displays of positive and negative emotional attitudes toward an environment and its objects, which will appear in their further independent activity without external control.

Forming of the emotionally-valued perception by growing peculiarity of environment on correction of its force and emotions' depth, necessities, reasons and inner conditions in the process of study of Ukrainian literature with the aim of education of careful attitude toward nature. Indispensable condition of growing environment's positive perception in the educational-educator process of general education is creation of unity with nature, sense of love through forming of aesthetic pleasure, sympathetic and desire to guard it.

We determined such tasks as implementing stage of forming the emotionally-valued perception of environment by the students of basic and secondary school with the aim of developing in them careful attitude toward nature in the process of study of Ukrainian literature. They are set on activation of the emotionally-valued constituent of the environment growing peculiarity by means of fiction and development on this basis the personal conditions on co-operating with it aesthetic perception of the world, specially organized conversations and aesthetic situations, minutes of admiring nature, folklore.

Study undertaken by us has witnessed the efficiency of the use of certain methods and approaches with the aim of forming of the students of basic and secondary school the emotionally-valued perception of nature as basis for building in them careful attitude toward nature.

Key words: *the emotionally-valued nature's perception, students of basic and secondary school, careful attitude toward nature, Ukrainian literature, a personality.*